

AZƏRBAYCAN DİLİ

FƏNNİ ÜZRƏ ELEKTRON DƏRS VƏSƏİTİ

IV.Sintaksis

64. Sadə cümlələr

Sadə cümlələr

Sadə cümlənin şəxsə görə növləri

Cümlədə mübtədanın iştirak edib- etməməsindən, xəbərdə ifadə olunan hərəkətin, əlamətin, hökmün aid olduğu şəxsin təsəvvür edilib- edilməməsindən asılı olaraq sadə cümlələr iki cür olur.

1. Şəxslı cümlələr

2. Şəxssız cümlələr

IV.Sintaksis

65. Şəxslı cümlələr

Şəxslı cümlələr

```
graph TD; A[Şəxslı cümlələr] --> B[Müəyyən şəxslı cümlələr]; A --> C[Qeyri- müəyyən şəxslı cümlələr]; A --> D[Ümumi şəxslı cümlələr];
```

Müəyyən şəxslı
cümlələr

Qeyri- müəyyən
şəxslı cümlələr

Ümumi şəxslı
cümlələr

IV.Sintaksis

66. Müəyyən şəxslı cümlələr

Müəyyən şəxslı cümlələr

Belə cümlələr nitqin əsasını təşkil edir. Biz bir-birimizlə, əsasən, bu cümlələr vasitəsilə danışırıq.

Mübtədalı müəyyən şəxslı cümlə

Mübtəda cümlədə iştirak edir. Mübtəda şəxslərin üçünün də tək və cəminə aid sözlərlə ifadə oluna bilər. Buna uyğun olaraq, cümlənin də xəbəri şəxs və kəmiyyətə görə dəyişir.

Mən yazıram.
Sən yazırsan.
O yazır.

Biz yazırıq.
Siz yazırsınız.
Onlar yazırlar

Mübtədasız müəyyən şəxsi cümlə

Mübtəda cümlədə iştirak etmir, ancaq cümlənin şəxsi təsəvvür edilir və cümləyə mübtəda əlavə etmək mümkün olur. Mübtədasız müəyyən şəxsi cümlələrin xəbəri eyni qaydada şəxs və kəmiyyətə görə dəyişir.

Məktub yazıram.
Məktub yazırsan.
Məktub yazır.

Məktub yazırıq.
Məktub yazırsınız.
Məktub yazırlar.

IV.Sintaksis

67. Müəyyən şəxslı cümlələrin
xəbərinin ifadə vasitələri

Müəyyən şəxsi cümlələrin xəbərinin ifadə vasitələri.

İsimlə	<i>Onlar tələbədirlər.</i>
Sifətlə	<i>Onlar güclüdürlər.</i>
Sayla	<i>Onlar birincilərdir.</i>
Əvəzliliklə	<i>Yeni dünya quran bizik.</i>
Fellə	<i>Uşaqlar böyüdü.</i>
Zərflə	<i>Vaqif qarabağdadır.</i>

IV.Sintaksis

68. Qeyri müəyyən şəxslilik cümlələr

Qeyri- müəyyən şəxslı cümlələr

Əsas xüsusiyyətləri

1. Mübtəda
olmur.

2. Xəbəri
ancaq üçüncü
şəxsin
cəmində olur.

3. Xəbəri feli
xəbər olur,
yəniya tək
fellə, ya da
feli
birləşmələrlə
ifadə olunur.

4. Xəbərin
ifadə etdiyi
hərəkət qeyri-
müəyyən
şəxslərə aid
olur.

İşlənməsinin səbəbləri

Cümlənin xəbərinin ifadə etdiyi hərəkəti icra edən, danışana məlum deyil. Danışan adam hərəkət, hadisə haqqında məlumata malikdir. Ona görə də heç bir şəxsin adını çəkə bilmir, qeyri-müəyyən şəxslə cümlə işlətməli olur: ***Deyirlər, soyuyacaq günəş bir zaman.***

İşi icra edən şəxs və ya şəxslər danışana, hətta dinləyənin də məlum ola bilər. Bu halda müəyyən şəxslə cümlədən də istifadə etmək olar. Ancaq məsələnin bu tərəfi danışanı maraqlandırmır, o ancaq proses haqqında məlumat vermək istəyir və qeyri- müəyyən şəxslə cümlə işlədir: ***Ata, həbs etdilər Eldarı!***

Müəyyən şəxslə cümlənin də mübtədası olmayan və xəbəri üçüncü şəxsin cəmindəki fəllə ifadə olunan tipi var. Onları məzmununa görə ayırmaq lazımdır.

- 1. Birinci yer tutana mükafat verdilər.*** (qeyri- müəyyən şəxslə)
- 2. Saat 9da işə başladılar.*** (müəyyən şəxslə)

IV.Sintaksis

69. Ümumi şəxslı cümlələr

Ümumi şəxslı cümlələr

Ümumi şəxslı cümlələrdə də mübtəda olmur. Bu cümlələrdən hər birinin xəbəri bir şəxsə görə formalaşır, ancaq fikir həmin şəxsə aid olmur, ümumiyyətə aid olur. İnsanların həyatına, məişətinə, adət-ənənəsinə aid olan mənalar ifadə edir.

Müəyyən hadisədən çıxan nəticəni bildirir, qısa şəkildə geniş mənə daşıyır, bir qədər də məcazi mənada olur. Çox vaxt atalar sözlərindən və məsəllərdən ibarət olur:

Cücəni payızda sayarlar.

Ümumi şəxslı cümlələrin xəbəri I şəxsin tək və cəmində. II şəxsin təkində, III şəxsin tək və cəmində olur.

I şəxs təkə aid	<i>Ağ yudum, qara sərdim.</i>
I şəxs cəmə aid	<i>Başlayırıq qızmağa yay gəlməmiş.</i>
II şəxs təkə aid	<i>Nə əkərsən, onu bişərsən.</i>
III şəxs təkə aid	<i>Öz gözündə tiri görmür, özgə gözündə tük axtarır.</i>
III şəxs cəmə aid	<i>Azarlının yanında turşu yeməzlər.</i>

IV.Sintaksis

70. Şəxssiz cümlə

Şəxsiz cümlə

Şəxsiz cümlələrdə mübtəda olmur və xəbərdə ifadə olunan hərəkətin, halın hansı şəxsə aid olmasını da təsəvvür etmək olmur. Şəxsiz cümlələrin xəbəri üçüncü şəxsin təkində olur, şəxs və kəmiyyətə görə dəyişmir.

Günorta çağı idi.

Şəxsiz cümlələrin xəbəri həm fellərlə, həm də başqa nitq hissələri ilə ifadə olunur.

Fellə ifadə olunanlar

Üç- dörd ay keçdi.

Başqa nitq hissələri ilə ifadə olunanlar

Payız günü idi.

IV.Sintaksis

71. Şəxssiz cümlə ilə müəyyən
şəxslı cümlənin fərqi

Şəxssiz cümlə ilə müəyyən şəxsl cümlənin fərqi

Şəxssiz cümlələrə
mübtəda artırmaq olmur.
İndi bahardır.

Müəyyən şəxsl
cümlələrin şəxsi təsəvvür
olunur və onlara mübtəda
əlavə etmək olar.
Yazır və oxuyur.

IV.Sintaksis

72. Ümumi şəxslı və mübtədasız
müəyyən şəxslı cümlələr

Ümumi şəxslı cümlələr

Mübtədasız müəyyən şəxslı cümlələr

Fərqlı cəhətləri

1. Xəbəri eyni şəxsə aid olan cümləyə mübtəda artırısaq o öz mahiyyətini dəyişər, ümumi şəxslı cümləliyindən çıxar. *Yüz ölç, bir biç.*
2. Xəbərini şəxsə, kəmiyyətə və zamana görə dəyişmək olmaz. Ümumi şəxslı cümlənin hər birinin xəbəri bircə formada olur və dəyişmir.

1. İfadə etdiyi fikir konkret bir hadisə ilə əlaqədar olur, onların konkret şəxsləri olur və onlara mübtəda artırmaq olur. *(Sən) parçanı ölç və sonra kəs.*
2. Xəbəri şəxsə, kəmiyyətə, zamana, fəlin şəkillərinə görə dəyişir.

**Ümumi şəxsl
cümlələr**

**Mübtədasız müəyyən
şəxsl cümlələr**

Oxşar cəhətləri

1. hər ikisində mübtəda olmur.

2. Xəbərlərin şəxsə görə ifadə vasitələri uyğun gəlir.

I şəxs tək: *Palazı yudum və sərdim.* (mübtədasız müəyyən şəxsl)

Ağ yudum, qara sərdim. (ümumi şəxsl)

III şəxs cəm: *Hər gün cücələri sayırlar.* (mübtədasız müəyyən şəxsl)

Cücəni payızda sayarlar. (ümumi şəxsl)